

RECENZE

TURGENĚV PRO DNEŠNÍHO ČTENÁŘE: AFIRMACE S OTAZNÍKY

Horst-Jürgen Gerigk: *Turgenjew. Eine Einführung für den Leser von heute.* Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2015. 287 s. ISBN 978-3-8253-6428-1.

Kniha dedikovaná Dieteru Heinovi, „mistru v umění číst k jeho šedesátinám“ nám nepřináší žádné speciální návody, jak číst umělecké dílo literární (R. Ingarden): ani ve stylu rychločtení, které prý praktikoval T. G. Masaryk a jež nám kdysi přiblížil Slovák Jozef Mistřík (1921–2000; tento nedoceněný génius se zabýval snad vším kdysi i dnes atraktivním: psal nejen o rychlém čtení, ale i rétorice, recitaci, ruské stenografii, napsal knihu *Basic Slovak*, zabýval se posunkovou řečí, grafologií, frekvenční lexikologií, stylistikou a poezií, slovosledem, byl autorem nesčetných učebnic slovenštiny, slovenštiny pro každého, slovníku tisku aj.), ani ve stylu „close reading“ novokritických přístupů, jež se na řadě amerických i jiných univerzit stále drží na praxi tzv. interpretace. Autor je ve svém oboru odborníkem; dokládá to už jeho předmluva *Wie kann man Turgenjew gerecht werden?* Ukazuje na Turgeněvovu uměleckou sílu, obrazotvornost (Einbildungskraft), na to, že není vulgární realista a že realismus soustavně překračuje apod. Ale to je známé už proto, že Turgeněv v sobě od počátku nesl intenzivní romantické jádro, jež mu umožňovalo projít spodními proudy k dekadenci a vůbec k moderně, jednak proto, že sám realismus je něco nikoli homogenní, že v sobě skrývá různorodé prameny, které vytvářejí jeho různé typy, jež už s sebou nesou dynamiku dalšího vývoje. Oprávněné je také jeho tvrzení, že Turgeněvův „vliv“ byl silný, že působil v západní Evropě a USA, zvláště pak v Německu, kde vznikla posléze i jeho společnost, kde se jistě už – jak se zde v závěru píše – chystají oslavy dvoustého výročí spisovatelova narození, odkazuje i k práci našeho krajana, Ukrajince, Rusa, Čecha, kanadského rusisty Nikolaje Žekulina (Nicholase Zhukulina), dlouholetého předsedy Kanadského komitétu slavistů, to vše je pravda. Otázka však nemizí: je názor, podle kterého je Turgeněv nejméně vlivný z „velkých“ Rusů, méně než jeho „nepřítel“ Dostojevskij, dokonce i než jeho oblíbení Gogol nebo Puškin, z nichž některé pomáhal v zahraničí, zejména v Německu a Francii, prosazovat, nebo (Dostojevskij) je naopak do značné míry ignoroval, nesprávný? Faktem zůstává, že Turgeněv je nejvíce evropský, nejméně specificky, „exoticky“ ruský a že právě proto byl přece jen poněkud

upozaďen a jeho působení bylo podceňeno nebo marginalizováno. Gerigkova kniha na takřka třech stech hustě a drobně popsaných stranách vykonala ve prospěch Turgeněva a jeho poznání dnešním čtenářem skutečně mnoho, ale na tuto otázku jednoznačně odpovědět nemohla: spíše se mi zdá, že Turgeněv byl sice velkým umělcem, místy geniálním, ale jeho větší vliv je zřejmý v celkovém kulturním proudění. Tedy Turgeněv jako umělec je úzce spojen s Turgeněvem jako kulturním činitelem, diplomatem literatury, významnou evropskou postavou: bez umělce Turgeněva by sice nebylo Turgeněva a jeho kulturní mise, ale Turgeněv umělec nepůsobil tak šokujícím způsobem jako další ruští spisovatelé. Na jedné straně Turgeněv na Západě rychle zdomácněl; ostatně Émile Hennequin ho uvádí ve své sestavě spisovatelů ve Francii zdomácnělých (česky roku 1896 zprostředkoval F. X. Šalda), ale spolu s ním je tu i Dostojevskij a Tolstoj (vedle Dickense, Poea a Heina). Je však zřejmé, že Turgeněv se uměl zalíbit, jiní k tomuto umění nepřilnuli, a to nejen Tolstoj a Dostojevskij, ale ještě výrazněji Němci milovaný N. S. Leskov (známé, poměrně rané německé vydání jeho sebraných spisů, zájem rostl od dvacátých let 20. století). Jinak řečeno: ponorné, kontextuální čtení Turgeněva je svým způsobem pokusem, vcelku úspěšným, o rehabilitaci I. S. Turgeněva.

Ve třinácti kapitolách prvního dílu autor ukazuje na Turgeněvovu životní a uměleckou cestu. V první jde o Turgeněvův význam pro dnešní literární vědomí, v druhé o jeho tzv. básnický (poetický) realismus. Dále rozebírá Lovcovy zápisky, povídky/novely o lásce v čele s podle něho programovou povídkou *Три встречи*, potom jeho tzv. psychologii lásky, jednotlivé povídky z různých dob až po jevy okultní a vůbec tajemné, nabízí také rozbor šesti románů (škoda, že *Dým* a *Novinu* nevyčleňuje jako jiné žánrové typy s poněkud jinou strukturou – tzv. politické romány), básně v próze, téma tzv. nihilismu a zbytečného člověka – to jsou však také dobová klíšé, devátá kapitola je o mezinárodním významu Turgeněva a jeho vztahu k různým zemím (Rusko, Německo, Itálie, Anglie, Francie), desátá kapitola se trochu podobá kdysi v USA zkoumaným tematikám (v duchu pragmatické literární vědy se o to pokoušeli svého času také v Nitře, např. téma násilí, agrese apod.): zde jde o peníze v jeho životě a díle; další kapitola je o Turgeněvovi publicistovi a pisateli dopisů (korespondentovi), předposlední kapitola prvního oddílu mapuje jeho vztah k Paulině Viardotové (der Dichter und die Sängerin), poslední kapitola se zabývá delikátním tématem dvou lidí spojených nepřátelstvím (Turgeněv – Dostojevskij).

Módní pojem – zase ovšem nepředstavující nic nového – je literární pole, jež autor nazývá vztahovými poli (Beziehungsfelder) ve stylu francouzského sociologa Pierra Bourdieua (1930–2002).¹ I on měl své předchůdce v „sémantickém poli“ (le champ sémantique) v lingvistice nebo psychologii. Revitalizace

¹ BOURDIEU, Pierre: *Pravidla umění. Vznik a struktura literárního pole*. Brno: Host, 2010.

Turgeněva – Turgenjew live – probíhá ve vztahovém poli Guy de Maupassant, Thomas Mann, Henry James, Ernest Hemingway, odborná recepce D. S. Mirským, Vladimírem Nabokovem a Victorem Terrasem; zde bychom se mohli podívat, proč jsou recepce umělecké spojovány s reflexemi literárněvědnými – Victor Terras (1921–2006), Estonec vzdělaný v Tallinnu, Tartu a Krakově, znalec sanskrtu, byl přitom rusistou širokého záběru, který psal o všemožných tématech, třeba také o mladém Dostojevském, což jsem s ním diskutoval na kongresu ICCEES, tehdy ICSEES, v roce 1990 v anglickém Harrogradu, hranice kých (Jarní vody a Henry James a Ferdinand von Saar, Thomas Mann – jde o konkrétní díla), dotýká se i irské literatury, baltské německé, divadla – Čechov a Beckett a vyvíjí se dále. Z toho je všechno akceptovatelné s tím dodatkem, že by bylo jisté možné najít další „vztahová pole“. Bohužel v tom nemohu vidět nic jiného než jinak stylizované komparatistické studie na úrovni klasického genetického srovnávání, jež podtrhují jakési „umění čist“, které je však pro komparatistu *conditio sine qua non*. Otázka, která tu ční: stačí toto všechno, tedy autorův zajímavý a pestrý život, jeho dílo a jeho pečlivé čtení, vztahy k různým zemím, tedy autorův kosmopolitismus a nakonec jeho „vztahová pole“ – přinejmenším v Evropě a USA – k tomu, aby se stal přístupnějším současnému čtenáři, aby se lépe a intenzivněji prořal s jeho „horizontem očekávání“ (Erwartungshorizont) německé recepční estetiky (Rezeptionsästhetik)? Jde o to, jakého čtenáře máme na mysli a o něm se tu bohužel nedovídáme nic nebo málo. Je to jen čtenář německý, to je zřejmě již z výběru „vztahových polí“, rozhodně to není univerzální recept, spíše návod k podobným knihám, ale ty by měly předpokládat také analýzu Turgeněvova potenciálního čtenáře, tedy, jinak řečeno, potencialitu takového čtenáře.

Pokus o nové přečtení Turgeněva je zajímavý a v podstatě úspěšný – nehledě na kritické a skeptické připomínky: fascinující je už jen shromáždění obrovského sumy dokumentů, dopisů, citátů, odkazů a ohlasů. Jak již ukázáno, používá autor strategii zapojování Turgeněvy osobnosti a díla do širších souvislostí, „vztahových polí“, časových i prostorových; jde o časové couvání i pohyb vpřed. Rusisté jsou obvykle přesvědčováni, že I. S. Turgeněv se nejvyšší měrou zasadil o šíření ruské literatury mimo Rusko, zejména v západní Evropě, kde prožil valnou část života, a zprostředkovaně také v USA, a že jeho dílo tu bylo přijímáno tak lehce právě proto, že byl liberál a západník a nebylo pro svět tak šokující jako amorfni *Vojna a mír* nebo propastné otázky Dostojevského, ale tím pádem ani tak vlivné. Metodologický problém spočívá v tom, že všechny tyto znalosti a budování známých i méně známých „valencí“ nemusí ještě podpořit hlubší a přesnější chápání samotného Turgeněvova díla, a vytvořit tak širší recepční plochu. Příklady těchto valencí, tedy autorů 20. století, jsou stále ještě málo současné a je to otázka povýtce generační; pokud se vůbec něco čte, čte se literatura esteticky méně hodnotná, pokud se

čte literatura esteticky hodnotná, není to obvykle jen klasika, ale ani moderna, spíše vrstvy realisticko-postmoderní, často také parazitující na literárních trivialitách. Bylo by tedy třeba hledat také takové spojitosti, i když Turgeněv ve svém díle dramatickém, ale i pozdním básnicko-prozaickém, v podstatě anticipujícím dekadenci vytváří k tomu řadu příležitostí; na jedné straně lze „nové přečíst“ autorovo dílo na bázi širší kontextualizace, na straně druhé bychom byli spíše vděční za nové interpretace; nelze však říci, že toto hledisko v knize převažuje. Problém odborných východisek je spojen se závislostí na určitém typu literatury: je to německá a anglofonní jazyková oblast, současně ruská; ostatní je nazíráno jen marginálně, zejména vše střeoevropské, to čemu Němci sami tak nepřesně říkají Ostmitteleuropa. Jistěže je tu patrný programový kult ve světě, zvláště u některých badatelů, kteří už byli zmíněni (N. Žekulin; snad by si zasloužily jistou pozornost i knihy starší, třeba Dorothy Brewster nebo Dietera Bodena, později německého diplomata²). Asi ani tato „kultovnost“ nemusí vést k nadsazení Turgeněvova významu ve světové literatuře, i když jej včleníme i do postmodernistické intertextuality. Brutálně řečeno: kniha se snaží o „nové přečtení“ Turgeněva a jeho „přiblížení“ současnému, skutečně dnešnímu čtenáři. Autor cílí na čtenáře, ale zůstává plně v zajetí autora: tedy v estetice produkce, nikoli recepce. Nutný by byl vstřícný pohyb (podle A. Veselovského „встречное противодвижение“): potom by se „produkční“ i „recepční“ linie mohly výrazněji a komplementárněji protnout.

V knize, kterou jako celek hodnotím příznivě, je tedy přítomna stará dobrá metoda explikací a komentářů k dílu a hledání jeho kontextu, což bylo běžné i v tradičních kulturně historických školách 19. a 20. století, leč s jiným jazykem a sofistikovanějším terminologickým „lešením“; je tedy autorův postup spíše derivovaný. Ani to však podstatně nesnižuje noetickou hodnotu jeho díla jako promyšlené struktury hierarchicky uspořádaného materiálu, jenž Turgeněva revitalizuje, svým způsobem rehabilituje, přitahuje k němu pozornost a knihu řadí na důstojnou pozici v světové turgeněvovské literatuře.

Ivo Pospíšil

² BREWSTER, Dorothy: *East-West Passage. A Study in Literary Relationships*. London: George Allen & Unwin Ltd., 1954. BODEN, Dieter: *Das Amerikabild im russischen Schrifttum bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*. Hamburg: Cram: de Gruyter u. Co., 1968.